

MUZEUM KRESÓW W LUBACZOWIE

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH
NA WYKONANIE KONSERWACJI IKONOSTASU
Z DAWNEJ CERKWI PW. ŚW. PARASKEWY W RADRUŻU
WPISANEJ NA LISTĘ UNESCO

WOJEWÓDZKI
URZĄD OCHRONY ZABYTKÓW
z/s w Przemyślu
UZGODNIONO

DNIA 27.10.2023r.

IRN-I.5144.72.2023.m0

Z upoważnienia
Podkarpackiego Wojewódzkiego
Konservatora Zabytków

Janusz Gremaki
starszy inspektor

OPRACOWAŁA:
KONSERWATOR DZIEŁ SZTUKI
DR MAŁGORZATA DAWIDIUK
OSTRÓW 541
37-700 PRZEMYŚL

Konserwacja Działa Sztuki
dr Małgorzata Dawidiuk
Ostrów 541, 37-700 Przemyśl
tel. 512 263 921
REGON 030810342 NIP 539-113-48/58

Przemyśl 2023 r.

KARTA IDENTYFIKACYJNA DANE PRZED KONSERWACJĄ

TYP OBIEKTU	IKONOSTAS
NUMER INWENTARYZACYJNY	B-475
AUTOR	Andrej Wyszżeński (Wyszecki?), Ioan Malarz obywatel hrebeński, autor nieznan (ikony Panagia i Ukrzyżowane)
DATOWANIE	XVII w. - poł. XVIII w.
MIEJSCE PRZECHOWYWANIA	Cerkiew pw. Św. Paraskewy w Radrużu, Lubaczów, województwo podkarpackie
TECHNIKA	Techniki stolarskie i snycerskie, techniki pozłotnicze, tempera na lewkasie,
WYMIARY	590cm x 800cm
WŁAŚCICIEL	Muzeum Kresów w Lubaczowie

I. HISTORIA I OPIS OBIEKTU

Pierwsza informacja o cerkwi pochodzi z I poł. XVI w. Została ona prawdopodobnie zniszczona w czasie najazdu tatarskiego w 1531 r. Obecna świątynia datowana na XVI w. Jej fundatorem prawdopodobnie był starosta lubaczowski Jan Płaza w 1583 r. W 1648 r. wewnątrz ozdobiono polichromią, która razem z ikonami tablicowymi współtworzyła ikonostas. Przebudowana w 1699 r., remontowana w II poł. XVIII w., wówczas straciła dzwonnice z babińca i przekształcono soboty. Kolejne remonty: w 1832 r. (wzmocnienie elementów konstrukcyjnych), 1845 r. (budowa chóru śpiewaczego) i w latach 1926-1927 (przerobienie otworów liturgicznych w ikonostacie). W okresie międzywojennym ikony z cerkwi z XV-wiecznym rodowodem przekazano do Lwowa, obecnie przechowywane są w Muzeum Sztuki Ukraińskiej. Po II wojnie światowej na krótko służyła jako kaplica rzymskokatolicka. W latach 1961-1963 wyposażenie przekazano do Wojewódzkiej Składnicy Zabytków w Łańcucie. Gruntownie restaurowana w latach 1964-1966, odkryto wówczas i poddano konserwacji polichromie na ścianie ikonostasowej i w sanktuarium. W 2013 r. wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO. Dzwonnica z końca XVI w., remontowana w 1825 r., przed 1928 r. oraz gruntownie

w 1965 r. Murowana kostnica (tzw. „Dom Diaka”) powstała w II poł. XIX w. Kamienne ogrodzenie z dwiema bramami wybudowano ok. 1825 r.

ARCHITEKTURA I WYPOSAZENIE Budowla orientowana, konstrukcji zrębowej, zbudowana z drewna jodowego (zrąb) i dębowego (podwalina), bez użycia gwoździ metalowych, na kamiennej podmurówce. Zręby ścian wzmocnione od zewnątrz, w obrębie sobót, niskimi lisicami. Budowla trójdzielna, każde z trzech pomieszczeń na planie zbliżonym do kwadratu, z których nawa jest szersza i wyższa od pozostałych. Sanktuarium zamknięte trójbocznie. Nawa nakryta czworoboczną kopułą zrębowa, zwieńczona drewnianym, podwójnym hełmem stożkowym. Świątynia otoczona wydatnymi sobotami, konstrukcji słupowej, wspartymi na wystających belkach zrębu i słupkach. Ściany powyżej zadaszenia sobót oraz dachy pobite te gontem. Na płd. ścianie nawy, w obrębie sobót widoczny napis epitafijny z 1699 r. (na nadprożu płd. portalu) i malowany krzyż z datą powstania polichromii (1648 r.). Wewnątrz chór muzyczny o prostym parapecie, wsparty na dwóch parach kolumniek. Figuralno-ornamentalna polichromia na ścianie ikonostasowej oraz na płn. ścianie sanktuarium z 1648 r. z wizerunkami Archanioła Michała oraz trzech Ojców Kościoła, Świętych: Bazylego Wielkiego, Jana Złotoustego, Grzegorza Wielkiego. Kazalnica z XIX w. W maju 2011 r. do Muzeum Kresów w Lubaczowie z Działu Sztuki Cerkiewnej w Muzeum-Zamku w Łańcucie przywieziono elementy ikonostasu. Po zakończeniu konserwacji finansowanej z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, został zrekonstruowany w cerkwi.

Dzwonnica na planie kwadratu, dwukondygnacyjna, konstrukcji słupowo-ramowej, zwieńczona izbicą z hełmem ostrosłupowym. Kostnica murowana, z daszkiem gontowym. Zespół otoczony kamiennym murem z dwiema bramami.

Cerkiew należy do najcenniejszych drewnianych świątyń w Polsce. Wybudował ją warsztat mający związki z innymi, tworzącymi zespół zachowanych cerkwi na obecnym pograniczu polsko-ukraińskim: w Gorajcu, Potyliczu i Woli Wysockiej.

Pierwszymi obrazami ufundowanymi do cerkwi istniejącej obecnie, wykonanymi w końcu XVI stulecia były: Mandylion (1577r.), Wskreszenie Łazarza, Boże Narodzenie, Święty Jerzy oraz na początku XVII wieku: sylwetowa Grupa Pasyjna i Święta Paraskewa (1609r.). Większość z nich znalazła miejsce na ścianie ikonostasowej, opatrzonej trzema ościeżowymi przejściami i okrągłym górnym prześwitem. Rozmiary i ukształtowanie przegrody ikonostasowej pozwalają sądzić, że obrazy tworzyły dwa rzędy: flankując otwory przejściowe

oraz ponad nimi. Należy dopuścić możliwość istnienia w owym czasie także innych, niezachowanych do dzisiaj ikon wchodzących w skład tego zespołu. Mocowaniu obrazów do ściany służyły szerokie listwy z wyciętymi wpustami. Od momentu wybudowania cerkwi funkcję tę pełniła jedna z dwóch listew przytwierdzonych obecnie do przegrody ikonostasowej na wysokości 220 cm, ozdobiona malowidłem temperowym o kwiatowej ornamentyce, charakterystycznej dla 2 połowy XVI wieku. Z oczywistych względów skonfigurowanie tego wczesnego ikonostasu nie może być precyzyjne. Prawdopodobne jest umieszczenie w dolnym rzędzie ikon Świętego Mikołaja i Świętej Paraskewy (chramowej). Rozpiętość skrajnych powierzchni ściany, flankujących przejścia, sugeruje możliwość umieszczenia w dolnym rzędzie nawet sześciu ikon. Mandyliony mogły znaleźć miejsce ponad północnym i centralnym przejściem. Sylwetowa Grupa Pasyjna umieszczona była zapewne na tle górnego prześwitu.

Systematyzowanie obrazów na przegrodzie i dalsze konsekwentne rozszerzanie programu malarskiego wystroju świątyni dokonało się w 2 ćwierci XVII wieku. W pierwszej kolejności wykonano ikony: Mandylion (1623 r.) i Święty Mikołaj, w olistwowanych obramieniach z kaboszonami; następnie Zwiastowanie. Nieco później powstały namiestne: Hodigitria, Pantokrator, Święta Paraskewa (wszystkie w snycerskiej oprawie), a także ażurowe carskie wrota, z przedstawieniami Zwiastowania i Ewangelistów w medalionach, sygnowane: *„Roku Bożego 1647 miesiąca września 6 dnia wielce grzeszny Zacharja Tarnoh (o) rskij malarz Niemirowskij”*. Wrota osadzono w ościeżach ozdobionych na wewnętrznych powierzchniach malowidłami przedstawiającymi Świętych: Jana Złotoustego i Szczepana oraz Panię adorowaną przez Archaniołów. Dopełnieniem wyposażenia były dwie ikony procesyjne (dwustronne). Jedną z nich, epitafijno-wotywną: Zwiastowanie/Ukrzyżowanie (z wizerunkami świeckich osób - kobiety i chłopca), związana jest bezpośrednio z malowidłem ściennym w sanktuarium, gdzie wymieniono w inskrypcji *„zmarłego młodzieńca Michaiła”*. Na epitafijny charakter zabytku wskazują: dobór tematyczny malowideł, motyw prezentacji dusz Ukrzyżowanemu Chrystusowi oraz strój dziecka. Z drugiej ikony procesyjnej: Hodigitria/Pantokrator, zachował się jedynie fragment. Celem pomieszczenia ościeży z carskimi wrotami podwyższono centralne przejście w ścianie ikonostasowej, wycinając jego nadproże i fragment belki ponad nim. Rząd ikon namiestnych utworzyły teraz obrazy: Hodigitrii, Pantokratora, Świętej Paraskewy (w snycerskich ramach) i zapewne XVII wieczna ikona Świętego Mikołaja. Szerokość ściany ikonostasowej umożliwiła wprowadzenie do tego rzędu dodatkowych dwóch ikon. Część obrazów znajdujących się do tej pory w dolnym rzędzie przesunięta została do wyższego rzędu. Z tego względu usunięto część oryginalnej listwy

będącej podparciem ikon ponad carskimi i diakońskimi drzwiami (na około połowie długości), zastępując ją nową o większym przekroju i szerszym wcięciu, odpowiednią do osadzenia masywniejszych podobraz.

Niejednorodne chronologicznie, chociaż zbliżone wielkością ikony, rozmieszczone na listwach powyżej przejść w ścianie ikonostasowej, utworzyły w połowie XVII wieku cykl prazdników. Znalazły się w nim zapewne obrazy: Boże Narodzenie, Chrztost Chrystusa, Zwiastowanie, Wniebowstąpienie, Zesłanie Ducha Świętego oraz Wskrzeszenie Łazarza i prawdopodobnie przynajmniej jeden z Mandylionów.

Wykonana w 1648 roku polichromia ścienna rozszerza zakres tematów wchodzących w skład cyklu świątecznego o przedstawienia: Wjazd do Jerozolimy i Zstąpienie do Otchłani, flankujące centralny obraz Pokrowy, który wchodząc w skład prazdników jest zarazem wizerunkiem Bogarodzicy Matki Kościoła. Skrajne malowidła ścienne w tym rzędzie: Ścięcie Świętego Jana Chrzciciela i Ofiara Abrahama są figurami (nowo- i starotestamentową) Krwawej Ofiary Chrystusa i ściśle wiążą się z sylwetową Grupą Pasyjną umieszczoną na tle okrągłego prześwitu w ścianie ikonostasowej. Są jak znaki Starego i Nowego Zakonu - słońce (eklesia) i księżyc (synagoga), na ikonie Ukrzyżowania. Zarazem ikonografia podporządkowana Męce Pańskiej, umieszczona na przegrodzie ikonostasowej, w szczególny sposób służy wyeksponowaniu tożsamości Ofiary Krzyżowej ze sprawowaną za ikonostasem Eucharystią. Po bokach sylwetowej Pasji, a ponad ikonami świątecznymi, umieścił twórca polichromii wizerunki starotestamentowych Proroków, zwiastunów Wcielenia Boga.

Portrety zmarłego chłopca i jego matki znajdujące się na ikonie procesyjnej: Zwiastowanie/Ukrzyżowanie, powstałej w tym samym czasie co polichromia. Umieszczenie w ościeżach carskich wrót wizerunków Świętych: Jana Złotoustego i Szczepana może świadczyć o tym, że drzwi diakońskie nie zostały zaopatrzone w podobne ościeża i skrzydła z przedstawieniami figuralnymi.

Wystrój świątyni powstały w 2 ćwierci XVII wieku jest niewątpliwie wytworem grupy twórców świadomie dążących do nadania swoim dziełom cech stylistycznego podobieństwa, wywodzących się z tego samego środowiska artystycznego, lecz prawdopodobnie nie tworzących warsztatu pracującego wspólnie. Podporządkowanie środków artystycznego wyrazu stylistyce dzieł już istniejących będzie charakterystyczne również dla procesu rozbudowy wystroju tej cerkwi w 2 połowie XVII i 1 połowie XVIII wieku.

Ikony namiestne Hodigitrii i Pantokratora z Radruża oraz portal z carskimi wrotami i predella (obecnie pod namiestną ikoną Pantokratora) z Potylicza są tak bliskie stylistycznie,

że nie ma wątpliwości co do wykonania ich w tym samym warsztacie. Identyczne są: snycerskie opracowanie kolumn, kymationu w arkadach, malowany geometryczny ornament za kolumnami ikon z Radruża oraz na cokole portalu i predelli z Potylicza, sylwetki Cherubinów z pól ponad arkadami o lekko rzeźbionych, srebrzonych skrzydłach i malowanych twarzach. Oblicza Cherubinów ukształtowane są podobnie jak twarz Dzieciątko na ikonie Hodigitrii. Ażurowy ornament snycerski carskich wrót odpowiada formie reliefu w tłach ikon. Namiestna ikona Świętej Paraskewy z Radruża, bogatsza kolorystycznie od obrazów Hodigitrii i Pantokratora, posiada w snycerskim obramieniu i reliefie tła nieznacznie tylko zmodyfikowane motywy zdobnicze. Trymorfon musiał zostać umieszczony ponad carskimi wrotami, pośród rzędu starych ikon „świętecznych” lub powyżej nich (zasłaniając całkowicie górny prześwit w ścianie ikonostasowej). Zachowany kartusz z wizerunkiem Panagii stanowi podstawę sylwetowej Grupy Pasyjnej.

W 1742 roku Ioan malarz obywatel Hrebeński wykonał ikony: Apostołowie (do rzędu Deesis), podwójną Mandylion i Ostatnia Wieczera, Wniebowstąpienie Pańskie a także krzyż procesyjny. Sygnatura malarza znajduje się na odwrocie obrazu Święty Piotr, zaś inskrypcja datująca na licu ikony Święty Paweł. Wówczas Mandylion i Ostatnia Wieczera znalazły się w ikonostasie poniżej trymorfonu Deesis, zaś Apostołowie po jego bokach. Prazdniki zestawione ze starych ikon nadal pozostawały na dawnych miejscach, w profilowanych listwach.

W 1754 roku z fundacji Mikołaja Kuźmińskiego wykonany został ołtarz boczny, z głównym obrazem Świętego Mikołaja 61/ oraz drugi p.w. Zaśnięcie Przenajświętszej Bogarodzicy 62/. Praca została przychylnie przyjęta przez Radrużan, gdyż ten sam malarz dwa lata później dopełnił kompozycję tablicowego ikonostasu. Wykonał on cykle Prazdników i Święt Pięćdziesiątnicy. W skład pierwszego weszły: Narodzenie Matki Bożej, Wprowadzenie Marii do Świątyni, Boże Narodzenie, Chrzczenie Chrystusa, Obrzezanie, Zwiastowanie, Wjazd do Jerozolimy, Zstąpienie do Otchłani, Wniebowstąpienie, Zesłanie Ducha Świętego, Przemienienie Pańskie, Zaśnięcie Bogarodzicy; w skład drugiego: Niewierny Tomasz, Marie u Grobu, Uzdrawienie Paralityka, Chrystus i Samarytanka, Uzdrawienie Ślepeca, Sobór Nicejski. Oba cykle umieszczono po bokach ikony podwójnej Ostatnia Wieczera i Mandylion, poniżej obrazów Apostołów. Zastąpiły one cykl święteczny złożony z najdawniejszych ikon. Malarz sygnował swoje dzieło na licu ikony Sobór Nicejski: „Te ikony namalował Andrzej Wiszeński malarz Jaworowski za staraniem i sprawstwem Jereja Petra Sworyn /.../ i całej gromady Roku Bożego 1756”. Jego realizacją są także kartusze z Prorokami i nowa Grupa Pasyjna, wieńczące ikonostas oraz para drzwi diakońskich z wizerunkami Melchizedeka

i Archanioła Michała.

Jakkolwiek ikony powstałe w latach 1742-1756 wykonało dwóch twórców, o różnym poziomie malarskiego kunsztu i stosujących odmienną stylistykę, to wszystkie obrazy wchodzące w skład ikonostasu otrzymały jednolitą, harmonizującą ze sobą oprawę snycerską (nawiązującą również do powstałego w 1699 roku Trymorfonu). Zachowany został także rytm wewnętrznych podziałów i adekwatność wymiarów. Swobodniej potraktowano rzeźbiarskie formy bocznych ołtarzy, w których zastosowano bogatą, późnobarokową ornamentykę. Teraz tablicowy ikonostas przesłaniał już znaczną część malowideł ściennych, przejmując zarazem większość wątków ikonograficznych opisanych dotąd malarstwem monumentalnym. W ten sposób zakończony został również proces kreowania zespołu wystroju wnętrza cerkwi, zapoczątkowany w momencie wzniesienia i konsekracji świątyni.

BIBLIOGRAFIA:

Krzysztof Zieliński – redaktor wydania, ProCarpathia, Leksykon drewnianej architektury sakralnej województwa podkarpackiego, Rzeszów 2015, s. 224-225

Jarosław Giemza, Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 25-26 marca 1995 r., Łańcut 1999 s. 91-116

II. OPIS STANU ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEN

Całość zakurzona i zabrudzona. W dolnej strefie ikonostasu widoczne mechaniczne uszkodzenia, obicia, odłuszczenia warstw technologicznych zwłaszcza na ikonach namiestnych wynikające z użytkowania. A także przystosowania do nowych warunków klimatycznych panujących we wnętrzu świątyni (zmian temperatury i wilgotności po przewiezieniu ze składnicy Ikon w Muzeum - Zamku w Łańcucie). Na całości ikonostasu widoczne pęknięcia na łączeniach listew w układach ramowych. W ikonie z przedstawieniem Św. Mikołaja w obrębie ornamentalnego srebrnego tła widoczne odłuszczenia warstw technologicznych - krakelury z podniesionymi krawędziami z tendencją do osypywania się i z tendencją do dalszych wyluszczeń. W innych ikonach z tego rzędu zaobserwowano ubytki i osypujące się warstwy odsłaniające drewniane podłoże – w krawędziach ram oraz w carskich wrotach. W kwaterze z ikoną Matki Bożej Hodegetrii wtórne główki anielskie. Widoczne nietrafione kolorystycznie retuszy. Ikony Św. Mikołaja i Św. Paraskewy zamienione miejscami. W Rzędach ikon świątecznych i rzędzie ikon apostoelskich stwierdza się liczne przetarcia warstwy malarskiej i przemalowania po formie co zaburza odbiór estetyczny. Rząd pasyjny i proroków wymaga korekt estetycznych. Ogólnie wyższe partie mają lepszy stan zachowania od dolnego.

III. CEL ORAZ ZAŁOŻENIA KONSERWACJI

A. WNIOSKI I ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE

Podczas oględzin in situ i na podstawie fotografii archiwalnych stwierdzono, że nadrzędnym celem prac, będzie przywrócenie odpowiedniego odbioru estetycznego ikonostasu oraz powstrzymanie postępującej degradacji warstw technologicznych – zwłaszcza w obrębie Rzędu Namiestnego. Ponadto powstrzymanie postępujących rozszczelnień w układach ramowych występujących lokalnie w obrębie tego rzędu, które powodują nieodwracalne zniszczenia warstw technologicznych. Przewiduje się wykonanie korekt niewłaściwych retuszy oraz przemalowań po formie wykonanych w ikonach. Złocenia – zwłaszcza w carskich wrotach – z mechanicznymi uszkodzeniami należy doprowadzić do stanu pierwotnego. Rząd pasyjny i proroków wymaga korekt w zakresie konserwacji technicznej i estetycznej. Laserunki w tłach ikon i w obrębie detali snycerskich również wymagają korekty z powodu rażących punktowań i laserunków na warstwach pozłotniczych. W ikonach z rzędu Apostoelskiego należy usunąć zabrudzenia w partiach srebrzonych tła,

wyrównać laserunki, pociemniały werniks oraz uporządkować warstwy malarskie. Poza przeprowadzeniem niezbędnej konserwacji, planuje się wykonanie korekty wtórnych główek anielskich wg wskazań w protokole WUOZ z oględzin z dnia 22.08.2023 r. oraz zamianę miejscami ikon Św. Mikołaja i Św. Paraskewy na miejsca pierwotne.

Wszelkie kwestie będą ustalane na komisjach konserwatorskich z udziałem przedstawicieli WUOZ.

B. PROPONOWANE POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej faktycznego stanu zachowania.
2. Oczyszczenie z kurzu, pajęczyn i brudu.
3. Wykonanie konsolidacji, podklejenie odspojonych fragmentów zaprawy, warstwy malarskiej i w partiach złoczeń przy użyciu kleju glutynowego.
4. Prace stolarskie: likwidacja uskoków i pęknięć - ogólna stabilizacja podłoża układów ramowych.
5. Usunięcie nawarstwień wtórnych - wybór środków i metod na podstawie przeprowadzonych prób.
6. Warstwowe nałożenie zaprawy kredowo – klejowej w partiach ubytków polichromii i partiach złoczeń.
7. Opracowanie powierzchni zaprawy.
8. Wykonanie złoczeń w partiach uzupełnień i przetarć przy użyciu srebra i złota płatkowego lub w pudrze o odpowiedniej kolorystyce, zgodnie z techniką oryginału poler i mat.
9. Założenie cienkiej warstwy werniksu retuszarskiego na powierzchnię polichromowaną w miejscach ubytków i wykonanie punktowania scalającego warstwy malarskiej - farby
10. *retuszowanie* Położenie warstwy półmatowego werniksu żywicznego w partiach polichromowanych, celem zabezpieczenia przed wpływami atmosferycznymi i zmianami kolorystycznymi.
11. Zamiana miejscami ikon w Rzędzie Namiestnym (na właściwe miejsca).
12. Wykonanie dokumentacji powykonawczej.

OPRACOWANIE:

Konserwacja Dziej Sztuki
dr Małgorzata Dawidiuk
Ostrów 541, 37-700 Przemyśl
tel. 512 263 921
REGON 030810342 NIP 539-113-48-58

DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA IKONOSTASU
– STAN ZACHOWANIA PRZED KONSERWACJĄ

